



## **Elzas, Vogezen en Jura**

- ▶ Ontdek moderne kunst onder een bijzondere hoed in Centre Pompidou-Metz
- ▶ Beleef Place Stanislas in Nancy waar gouden tijden blijven schitteren
- ▶ Bezoek de mooiste wijndorpen van de Elzas langs de Route des Vins
- ▶ Bekijk oude kunst in het Musée Unterlinden, in het hart van Colmar
- ▶ Bewonder het bijzonderste ontwerp van Le Corbusier: de kapel van Ronchamp
- ▶ Ervaar de vallei van de Loue met fraai gelegen stadjes en dorpen aan de rivier

# Inhoud

- 7 Kaarten en plattegronden
- 9 Woord vooraf
- 1 11 Elzas, Vozezen, Jura: een kennismaking**
  - 12 Geologie
  - 14 Klimaat
  - 15 Economie
  - 16 Bevolking
  - 17 Eten en drinken
- 2 27 Geschiedenis**
  - 28 Galliërs, Romeinen en Franken
  - 30 Gestage opmars van het Franse koninkrijk
  - 34 De Franse Republiek
- 3 41 Kunst en cultuur**
  - 42 Bouwkunst
  - 46 Beeldende kunst
  - 48 Aardewerk
  - 50 Glaskunst
- 4 53 Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel**
  - 55 Verdun
  - 63 Metz
  - 70 Omgeving Metz
  - 72 Tussen Metz en Nancy
  - 74 Nancy
  - 88 Lunéville
  - 90 Sarrebourg
  - 92 Sarreguemines en Pays de Bitche
  - 96 Tips en adressen
- 5 101 Vozezen**
  - 102 Tussen Domrémy en Épinal
  - 106 Épinal
  - 108 Les Ballons des Vosges
  - 115 Tips en adressen
- 6 119 Bas-Rhin**
  - 120 Straatsburg
  - 137 Les Vosges du Nord
  - 141 Noord-Elzas
  - 150 Route des Vins d'Alsace
  - 163 Tips en adressen
- 7 169 Haut-Rhin**
  - 171 Colmar
  - 176 Route des Vins d'Alsace
  - 187 Mulhouse
  - 192 Sundgau
  - 195 Tips en adressen
- 8 199 Belfort en Haute-Saône**
  - 200 Territoire de Belfort
  - 205 Noordelijke Jura
  - 206 Zuidelijke Vozezen
  - 215 Vesoul
  - 216 Saônevallei
  - 224 Vallei van de Ognon
  - 227 Tips en adressen
- 9 231 Doubs**
  - 232 Montbéliard
  - 238 Haut-Doubs
  - 247 Valleien van de Loue en de Lison
  - 249 Besançon
  - 261 Tips en adressen

---

**10** 265 Jura

266 Dole

270 Vignoble en Revermont

280 Petite Montagne en meren

285 Haut-Jura

291 Tips en adressen

**i** 294 Praktische reisinformatie

**r** 299 Register

# Kaarten en plattegronden

---

- |     |                                |     |   |
|-----|--------------------------------|-----|---|
| 8   | Overzicht Elzas, Vogezen, Jura | 172 | Colmar                                  |
| 56  | Lotharingen                    | 189 | Mulhouse                                |
| 65  | Metz                           | 202 | Haute-Saône en Territoire<br>de Belfort |
| 78  | Nancy                          | 233 | Doubs                                   |
| 102 | Vogezen                        | 251 | Besançon                                |
| 121 | Bas-Rhin                       | 267 | Jura                                    |
| 126 | Straatsburg                    |     |   |
| 170 | Haut-Rhin                      |     |   |



# Woord vooraf

---

Het noordoosten van Frankrijk is een gebied waar het toerisme over het algemeen niet de boventoon voert, maar waar wel heel veel te zien is. Er is veel ruimte en natuur, er zijn genoeg bezienswaardigheden en dat allemaal ook nog eens zo dicht bij huis, voor enigszins getrainden zelfs op fietsafstand. Ideaal voor een lang weekend, een weekje tussendoor, een citytrip, maar ook voor een lange zomervakantie. Hier worden geen discussies gevoerd over hoe het toerisme het beste ingedamd kan worden, hier zijn geen wachtrijen, geen bussen vol toeristen die alleen maar uit zijn op de leukste selfie, maar wel ruimte, heerlijk – niet aan de toeristen aangepast – eten tegen normale prijzen en natuurlijk veel lokale wijnen en kazen om te proeven en te leren kennen.

De variatie in landschappen is enorm: van de vlakte van de Elzas tot de toppen van de Vogezen en de Jura. Water in de vorm van rivieren (Maas, Moezel, Saône, Doubs), meren en watervallen. De culturele verschillen in het gebied zijn historisch gezien groot en dat zie je nog steeds in de architectuur, de keuken en de wijntraditie. In de Elzas is de Duitse oorsprong onmiskenbaar. Doordat de Elzas als Frans gebied niet stelselmatig gebombardeerd is in de Tweede Wereldoorlog, zijn hier nog goed bewaarde Duitse stadscentra. Na de Eerste Wereldoorlog, *la Grande Guerre*, was het hele gebied Frans geworden, maar daar ging een gruwelijke strijd aan vooraf. In de Franche-Comté zie je op veel plekken nog de getuigen van de gemeenschappelijke geschiedenis van Bourgondië en de Nederlanden in de vorm van standbeelden, kunstvoorwerpen en gebouwen. Door vererving is er zelfs een link met de Nederlandse Oranjes.

We hebben geprobeerd in deze gids een overzicht te geven van het vele moois dat er in het noordoosten van Frankrijk te zien is, met extra nadruk op alles wat er voor ons uitspringt en met veel achtergrondinformatie. We hopen dat je net zo van deze streken geniet als wij.

*Angela Heetvelt en Hans Pijnenburg*



# Elzas, Vogezes, Jura: een kennismaking

*Als Duitser geboren worden en als Fransman opgroeien. Dat overkwam veel bewoners van de Elzas en Lotharingen, onder wie Albert Schweitzer. Hij staat daarmee symbool voor het feit dat het noordoosten van Frankrijk eeuwenlang speelbal is geweest van de strijd tussen Duitsers, Fransen en Habsburgers. Ook het omgekeerde gebeurde: als Fransman geboren worden, Duits opgroeien en vervolgens weer de Franse identiteit opgelegd krijgen. Maar behalve veel ellende bracht het eindeloze touwtrekken een enorme verscheidenheid in gebruiken, architectuur en eetgewoonten die dit gebied zo interessant maken. Voeg daar de variëteit aan landschappen aan toe – twee gebergteketens en meerdere vlaktes – en je hebt een streek waar veel te ontdekken valt.*

< Duidelijk zichtbare plooiën in de aardkorst: de Jura bij het Château de Joux (Doubs).





Uitzicht over de Vogezen.

## GEOLOGIE

Miljoenen jaren geologische geschiedenis hebben gezorgd voor de grote verscheidenheid aan landschappen in het noordoosten van Frankrijk. Ongeveer 200 miljoen jaar geleden lag het gebied nog in zee, de ondiepe Tethyszee (maximaal 200 m) tussen de Euraziatische en de Afrikaanse aardschol. Waar nu de Vogezen liggen, had deze zee een ondergrond van de harde, niet-waterdoorlatende steensoorten graniet en gneis. Waar nu de Jura is, bestond de bodem uit kalkhoudende zandsteen. De zee zette op die bodem een laag zout af met daarbovenop mergel en kalk.

De Alpen ontstonden later, 60 miljoen jaar geleden. In reactie daarop kwam het massief van de Vogezen en het Zwarte Woud langzaam omhoog. Het middenstuk van het plateau daalde later weer. Hier vond de Rijn zijn weg en ontstond de vlakte van de Elzas. De voor wijnbouw uitstekende huidige bodemlaag van grind, kiezels en grof zand is een resultaat van afzettingen in de ijstijd, omgewoeld door de Rijn.

Vogezen en Jura waren wel 60.000 jaar lang met ijs bedekt. Het ijs bewoog, smolt, groeide weer aan en smolt weer. Daarbij liet het diepe sporen achter in het landschap, want het schoof aarde, rotsen en stenen voor zich uit, met als resultaat middelgebergten. De Vogezen hebben er hun afgeronde

toppen – in het Frans *ballons* genoemd – en hun bergmeren aan te danken. De hoogste top is hier de Grand Ballon (1424 m).

Het resultaat voor de Jura is een middelgebergte, dat aan de westkant terrasvormig is opgebouwd en aan de oostkant met een hoge, steile wand naar het Zwitserse Mittelland afdaalt. De hoogste top van de Franse Jura ligt in het zuidwesten: de Crêt de la Neige (1723 m). Behalve via bergpassen hebben de lengtedalen verbinding door enkele *chuses*, smalle dwarsdalen die meestal door een rivier zijn uitgesleten.

### Karstverschijnselen

Kalk lost gemakkelijk op in water en dat heeft in de Jura, die bijna uitsluitend uit kalksteen bestaat, gezorgd voor allerlei typische verschijningsvormen: karstverschijnselen. Het regenwater trekt snel weg in de kalkbodem en vormt op veel plekken onderaardse rivieren. Een gat waar een rivier ineens in verdwijnt, een zogeheten ponoor (*perte*), ontstaat meestal door het oplossen en instorten van kalksteen in de ondergrond. Soms heeft het water alleen maar de kalk opgelost, maar vond het geen weg naar beneden. In zo'n geval is een *doline* ontstaan, een trechtervormige kuil gevuld met regenwater.

In de loop van de tijd hebben de rivieren steeds nieuwe beddingen gemaakt doordat de kalkrijke formaties waar ze doorheen stroomden, verder oplosten en de overige gesteenten erodeerden. De rivieren komen weer tevoorschijn door een karstbron (*résurgence*), vaak vergezeld van reeksen watervallen.

De westkant van de Jura bestaat uit verschillende plateaus: het is een gigantische trap, waarbij elke trede een ander, hogergelegen plateau vormt. De rivieren gaan ergens op een plateau ondergronds en komen in de verticale rotswand aan het einde van de trede eronder naar buiten. Miljoenen jaren van erosie door het rivierwater hebben ervoor gezorgd dat de rivierdalen diepe kloven hebben gevormd in het plateau erboven. Zo'n kloof heet een *reculée*: een diepe, doodlopende vallei met bijna loodrechte wanden.

De grotten in de Jura zijn veelal ontstaan door een combinatie van onderaardse rivieren en flinke spleten in de kalksteen. De plafonds van die grotten zijn meestal niet waterdicht en hebben eeuwenlang regenwater doorgela-



De Source du Lison, een zijrivier van de Loue, bij Nans-sous-Sainte-Anne (Doubs).

## Wijn

Het droge en warme (micro)klimaat in de vallei van de Elzas en de kalkrijke uitlopers van de Vogezen vormen de voedingsbodem voor zeven druivensorten (*cépages*). Het zijn de pinot blanc, pinot gris, muscat, riesling, sylvaner en gewurztraminer; de enige rode wijn komt hier van de pinot noir. Deze druiven worden niet met andere druivenrassen vermengd en resulteren in zogeheten cépagewijnen. Ze dragen het predikaat Appellation Alsace Contrôlée (AAC of AOC Alsace). De mousserende crémant, bestaande uit pinot blanc, riesling, pinot gris en/of pinot noir, heeft het kwaliteitslabel Appellation Crémant d'Alsace Contrôlée. De beste wijnen komen van een grand-cruwijngaard. Het zijn oudere wijnstokken op een zeer rijke bodem. Mochten deze druiven uiteindelijk toch niet aan de vereiste, zeer hoge kwaliteitsnorm grand cru voldoen, dan verdwijnen ze in de AAC of in grootverpakkingen. Zijn de druiven overrijp geplukt, vaak zelfs pas na enkele vorstdagen, dan spreekt men van *vendanges tardives*. De *grains nobles* gaan nog een stapje verder in hun edele rotting; ze geven kracht, complexiteit en een lange afdronk. Dit zijn de wijnen die het langst bewaard kunnen worden. Om de grote wijnhuizen maar ook veel minder bekende, verrassende wijnhuizen te ontdekken kun je de 170 km lange wijnroute volgen, door een glooiend landschap met schilderachtige dorpen vol geschiedenis en hartelijke bewoners. Ook in het landschap valt de toegenomen biologische wijnbouw op: op heel veel plaatsen mogen kruiden en grassen hun gang gaan tussen de wijnstokken, en zie je in het voorjaar niet langer de beruchte rode Roundup-stroken maar leiden feromonen (geurhormonen) insecten af van de druiven.

De pinot blanc veruit de best verkopende cépage (wijn van één druivensort). Het is een evenwichtige, gemakkelijk drinkbare wijn. Door kenners wordt hij wel als *vin caméléon* bestempeld, omdat hij zich zo gemakkelijk naar verschillende gerechten voegt. Iets meer durf vertoon je met een riesling, beslist een goede partner voor de veelal gerookte en gezouten gerechten uit de Nederlandse en Vlaamse keuken. Een gulden regel bij de keuze van wijn bij specifieke gerechten is: eenvoudige gerechten bij eenvoudige wijnen. Maar daaruit vloeit voort: complexere schotels verdienen een interessantere wijn. Een goede compagnon voor gekruide – bijvoorbeeld Aziatische – gerechten is een droge riesling, maar soms is een pinot gris of gewurztraminer daar nog beter op zijn plaats.

Spannend wordt de keuze van de ware tegenstellingen: bittere gerechten met een weelderige wijn, zure delicatessen met een wijn met weinig zuren. Mis je in het Elzaspalet een stevige rode wijn als aanvulling op je kaasplateau? Neem een niet te koude riesling bij geitenkaas of een gewurztraminer bij een pittige blauwe of munster.



Wijnvelden bij Barr.

## VINS D'ALSACE: WIJNPROEVEN VOOR BEGINNERS

### Droog, soms fruitig

Het proeven en beoordelen van wijn blijft bovenal een kwestie van smaak. Toch zijn er wel een paar richtlijnen te geven.

Allereerst: reken af met het vooroordeel dat Elzaswijnen per definitie zoete wijnen zijn. Liever spreken we helemaal niet van 'zoet' maar *riche*, als de zuurgraad (*acidité*) vrij laag scoort. Er worden tal van droge wijnen gemaakt. Een goed wijnhuis kan je van de wijs brengen met wijnen die weinig zuren bevatten en toch als droog worden bestempeld.

### Spoelen met bruiswijn

Bij een goede ontvangst in een cave zal je een compleet Elzaspaleet worden aangeboden, niet slechts een of twee soorten wijn. Dat verklaart waarom er toch jammerlijk veel in de spuugbakken verdwijnt. Neutraliseer tussen een krachtige en minder stevige wijn je smaakpapillen met een slok crémant. Deze bruiswijnen zijn meestal vervaardigd uit persingen pinot blanc en auxerrois en zijn heel betaalbaar. Na uitgebreid proberen, wikken en wegen volgt de zakelijke afhandeling: als je een wijnproducent van tijd en proefmonsters hebt beroofd, volgt een bestelling per doos, liefst een veelvoud daarvan. Losse flesverkoop is alleen gebruikelijk in winkels. Een alternatieve en minder 'verplichtende' manier om wijn te proberen zijn de wijnfeesten, die elk zichzelf respecterend wijndorp organiseert.



De Salle des Fêtes in de oude stad van Belfort: een laat voorbeeld (uit 1913) van belle-époque-architectuur in Belfort.

In de Franche-Comté kan de kapel van Le Corbusier in Ronchamp (zie kader p. 209) absoluut tot de wereldtop van moderne architectuur gerekend worden. Een ander geslaagd modern religieus voorbeeld is de kerk in Audincourt (Doubs).

De eerste echte wolkenkrabber van Mulhouse (112 m) kwam in 1969 met de Tour de l'Europe, een ontwerp van François Spoerry. Een moderne wijk in Straatsburg verrees als werkterrein voor Europarlementariërs: het Palais de l'Europe (1977) en het opvallende Palais des Droits de l'Homme (1995) van Richard Rogers (die ook het Centre Pompidou in Parijs ontwierp). In Mulhouse werd in 2007 een voormalige smederij/gieterij als museum voor moderne kunst geopend en deze maakt evenzeer indruk als architectonisch verrassend ontwerp. Een enorme *boost* voor stad en regio gaf in 2010 de opening van het Centre Pompidou in Metz, van het Japans-Franse architectenduo Shigeru Ban en Jean de Gastines. Kenmerk van Shigeru Ban zijn de ecologische invloeden – met een voorliefde voor hout – en zo veel mogelijk continuïteit. Hij ontving in 2014 de prestigieuze Pritzkerprijs.

## BEELDENDE KUNST

In de 15de eeuw kwam ook in de Elzas de – religieuze – schilderkunst op gang. Emblematisch zijn de werken van de uit Colmar afkomstige Gaspard Idenmann en Martin Schongauer en de Duitser Matthias Grünewald (zie kader p. 173). Hun werken betreffen vooral retabels, met een hoofdrol voor Maria,

het lijden van Christus en patroonheiligen.

De welvaart en het hofleven in Lotharingen oefenden grote aantrekkingskracht uit op kunst- en miniatuurschilders en graveurs. Dat gold ook voor beeldhouwer Ligier Richier, van wie bijzondere lijdensgroepen en grafmonumenten bewaard zijn gebleven. Jacques Bellange (1575–1616) en zijn leerling Claude Deruet lieten vooral etsen en tekeningen na.

De penseelvoering en perspectieven van Claude Gellée (Claude Lorrain, zie kader p. 107) werden kenmerkend voor de klassieke landschapsstijl. Jacques Callot (1592–1635) was een vroege vertegenwoordiger van de barok en bracht tevens tijd door aan het hof van de Medici in Florence. Bij terugkomst in Nancy veranderde zijn theatrale stijl in minder opgewekte scènes die het dagelijks leven schetsten; de verschrikkingen van de Dertigjarige Oorlog hebben daarin waarschijnlijk hun doorwerking gehad. Als graveur wordt Callot vaak met Albrecht Dürer vergeleken. Georges de La Tour werd de meester van de bijzondere lichteffecten (zie kader p. 90). Terwijl grote historische taferelen in de mode waren, legde Jean-Baptiste Isabey (1767–1855) zich toe op miniaturen. Zijn modellen waren leden van het Franse koningshuis, tot aan Napoleon III toe. Voor Napoleon Bonaparte en zijn Joséphine maakte Isabey het complete kroningsdecor en beschilderde porselein en ivoor. De schilders, beeldhouwers en glasmaesters die zich schaarden onder de École de Metz (1830–1870), vonden hun inspiratie bij Rafaël, Titiaan, Rembrandt en Rubens. Hun onderwerpen waren historisch en architecturaal.

Later maakte portretschilder Jean-Jacques Henner (1829–1905) naam. Beroemd geworden als illustrator, van werken van Rabelais, Balzac en de Britse uitgaves van de Bijbel en Dantes *Divina Commedia*, is de in Straatsburg geboren Gustave Doré (1832–1883).

Luc Hueber (1888–1974) was een van de oprichters van de Straatsburgse Groupe de Mai, die zich vooral door Cézanne liet inspireren. Met Gustave Stoskopf en Martin Hubrecht was Hueber een belangrijke vertolker van het realisme in de jaren 20. In het MAMCS (Straatsburg) zijn zij goed vertegenwoordigd, evenals de Straatsburgse beeldhouwer, schilder en dichter Hans Arp (1886–1966), zoon van een Elzasser moeder en Duitse vader. Hij was een van de voormannen van het dadaïsme, later van het abstract expressionisme en van conceptuele kunst. De Franse



École de Metz: *Massacre des Juifs de Metz*, door Auguste Migette.



# Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel

*Nancy, Metz en Verdun zijn de bekendste attracties van Lorraine, oftewel: Lotharingen. De art nouveau is bij uitstek een karakteristiek van Nancy; op het centrale plein lijken oude Franse monarchieën nooit verdwenen. In Metz staat een glanzende gotische kerk en sinds 2010 een van de opvallendste moderne-kunsttempels van het land: het Centre Pompidou-Metz. In en rond Verdun liggen de talloze sporen van de Eerste Wereldoorlog. Voor de eeuwherdenkingen van de Grande Guerre, tussen 2014 en 2018, zijn veel oorlogslocaties heringericht. Tussen deze drie steden, in dit land van de rivieren Maas, Meurthe en Moezel, verdienen tal van tuinen en kastelen een bezoek. Vooral in het zuidwesten vind je nog volop gelegenheid tot onthaasten in verstilde streken met minimale toeristische voorzieningen.*





### Lotharingen

strategisch plan waarmee men verwachtte dat het eenvoudig zou worden de stad in te nemen; het Duitse 5de Leger werd ingezet onder aanvoering van kroonprins Wilhelm – zoon van keizer Wilhelm II. Om de verliezen aan Duitse kant te beperken werd begonnen met grootschalige beschietingen, zodat de Franse artillerie in de loopgraven vernietigd zou worden. De aanval begon op 21 februari 1916. Meer dan 1200 kanonnen vuurden de eerste dag alleen al naar schatting één miljoen projectielen op de stad en omgeving af. Ondanks hun getalmatige overwicht lukte het de Duitsers niet de stad in te nemen. Het eigenlijke beleg van Verdun duurde 300 dagen en resulteerde in 300.000 doden en vermisten en 400.000 gewonden. Later verlegden de Duitse legerleiders hun aandacht naar westelijker gelegen fronten. Verdun bleef jarenlang een voorpost tussen de vijandelijke linies.

## Stadswandeling

Het oudste deel van de stad ligt op een heuvel aan de westkant van de Maas; hier bevinden zich de kathedraal en het bisschoppelijk paleis; horeca en winkels zijn er weinig. Verder westwaarts is de citadel. De benedenstad langs de Maas is opgeknapt en winkeldomein.

Vlak naast het toeristenbureau staat het monument voor de gevallenen, *Les Enfants de Verdun* (zie foto p. 36). Aan de overzijde van de brug ligt een van de oudste delen van de stad, de 14de-eeuwse **Tour Chaussée**. Loop links langs de kade, de Quai de Londres. Dit deel van de kade is een aansenschakeling van restaurants en bars. In de Maas is een kleine jachthaven gemaakt.

Verder langs de kade zie je rechts de waterpartij en trappen naar het overwinningsmonument. In de crypte van dit Monument de la Victoire is een minitentoonstelling ingericht over dragers van erepenningen uit de Eerste Wereldoorlog.

De algemene stadsgeschiedenis wordt gekoesterd door het **Musée de la Princerie**, te vinden in een mooi 16de-eeuws pand waarin vroeger de *princier* of *primicier* woonde, na de bisschop de belangrijkste kerkelijke hoogwaardigheidsbekleder. Prehistorie, Gallo-Romeinse en Merovingische periode en late middeleeuwen zijn goed vertegenwoordigd. Uiteenlopende archeologische vondsten maar ook beelden, schilderijen, faience, aardewerk en meubels vullen de zalen. Twee regionale 19de-eeuwse kunstenaars van naam zijn er vooral vertegenwoordigd: Hector Leroux en Jules Bastien-Lepage. Eén zaal is gewijd aan 1870, met militaire parafernalia uit Verdun, Straatsburg en Belfort en kunstwerken die de conflicten illustreren.

Ondertussen heeft de wandelaar al zicht gekregen op de robuuste vierkante torens van de Cathédrale Notre-Dame, naast het oorlogsverleden ook als religieus bolwerk beeldbepalend voor Verdun. De kathedraal vertoont diverse stijlinvloeden. De opbouw van schip en oost- en westaltaar laat duidelijk een romaanse herkomst zien, de zijbeuken zijn gotisch en het baldakijn boven het hoofdaltaar wijst onmiskenbaar op barokke invloed. De oudste delen bevinden zich in de crypte, waaronder originele 12de-eeuwse wandschilderingen en kapitelen. De kapitelen op het middenwoud van zuilen zijn overigens in de 20ste eeuw van (oorlogs)motieven voorzien. Het leeuwenportaal aan de noordkant van het oostkoor dateert ook van de vroege bouwperiode en toont in zijn bouwstijl een Bourgondische verwantschap.

In het voormalige aartsbisschoppelijk paleis worden onder de noemer **Centre Mondial de la Paix** wisselende tentoonstellingen gehouden rond oorlogsthema's, niet alleen over slagvelden maar ook met focus op terrorisme, politiek en vrouwenemancipatie.

Van de 12de eeuw getuigt nog de stadspoort **Porte Châtel**. Verder westwaarts – loop langs het stadsparkje naar beneden – zijn nog resten van de



Het Casino des Faienceries in Sarreguemines is uit 1878 en werd gefinancierd door ontwerper Paul de Geiger. De gevel is deels gedecoreerd met tegels afkomstig van zijn eigen aardewerkfabriek.

mige meer en het Étang de Hanau speelde een rol van betekenis van de 13de tot de 17de eeuw; tijdens de Dertigjarige Oorlog werd het door Franse troepen ontmanteld en het is nooit meer herbouwd. Het 12de-eeuwse **Falkenstein** onderging hetzelfde lot. Vanaf Philippsbourg staat Falkenstein aangegeven; vanaf de parkeerplaats is het nog twintig minuten lopen naar de burcht. Het Falkenstein Circuit is een wandeling van 10 km langs diverse burchtruïnes, door bos en langs meertjes. Start bij de parkeerplaats Étang du Hanau. Oostwaarts vind je de in de Elzas gelegen Maginot-versterkingen (zie p. 138).

- > CITADELLE, Rue de Bombelles, Bitche
- > OUVRAGE DU SIMSERHOF, Rue André Maginot, Siersthal, [simserhof.net](http://simserhof.net)
- > LE FORT CASSO, Rohrbach-lès-Bitche, [fortcasso-maginot.com](http://fortcasso-maginot.com)

### Kristal en glas

In **Saint-Louis-lès-Bitche** kan zowel de eeuwenoude kristalfabriek als een **museum** met bijzondere stukken worden bezocht. Denk daarbij niet alleen aan wijnglazen, karaffen en vazen, maar ook aan presse-papiers, kroonluchters, moderne lampen en uiteenlopende siervoorwerpen. Filmpljes in het Frans, Duits en Engels geven uitleg. Op de bovenste verdieping

zijn wisseltonstellingen. In de boetiek is veel exclusiefs te koop, met een passend prijskaartje.

De kern van **Meisenthal** wordt gedomineerd door het **glaskunstcentrum**. Je ziet er nog de fabrieksschoorstenen die van 1711 tot 1969 volop rookten, en het hoofdgebouw waar de oude glasblazerstechnieken levend worden gehouden. Het Musée du Verre vormt tevens een eerbetoon aan de glasmaesters van weleer, onder wie Émile Gallé, en aan hedendaagse kunstenaars. In de grote hal worden evenementen georganiseerd, van (pop) concerten tot exposities. Op 2 km van Meisenthal – je kunt een gemarkeerd bospad volgen – ligt **Soucht**, aan het begin van de 20ste eeuw hét klompenstadje van Lotharingen. Het Musée du Sabotier laat honderden klompensoorten en machinerieën uit heel Europa zien. Tijdens een rondleiding – met voor kinderen diverse houten spelletjes – kun je een paar klompen lenen. Zie verderop in de gids voor het Parc Naturel Régional des Vosges du Nord (zie p. 137).

- > MUSÉE DU CRISTAL SAINT-LOUIS, Rue Coëtlosquet, Saint-Louis-lès-Bitche, [saint-louis.com](http://saint-louis.com)
- > SITE VERRIER MEISENTHAL, Place Robert Schuman, Meisenthal, [site-verrier-meisenthal.fr](http://site-verrier-meisenthal.fr)
- > MUSÉE DU SABOTIER, Rue des Sabotiers, Soucht



## TOP 10 – NIET TE MISSEN IN LOTHARINGEN

- 1 Leer meer over de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog in de Citadelle Souterraine van Verdun
- 2 Bewonder de glasramen van de kathedraal van Metz
- 3 Bezoek het indrukwekkende Centre Pompidou-Metz, een bijzonder staaltje architectuur
- 4 Laat je inspireren in de boomgaard van Laquenex
- 5 Beleef het licht-en-geluidspektakel op de Place Stanislas in Nancy
- 6 Zoek de sporen van art nouveau in Nancy
- 7 Ontdek in Baccarat de oude en nieuwe wereld van kristal
- 8 Maak de omweg naar het schitterende Chagallraam in Sarrebourg kennen
- 9 Leer in het levendige Sarreguemines de aardewerkindustrie kennen
- 10 Zoek een mooie *voie verte* voor een heerlijke fietstocht

# TIPS EN ADRESSEN

## VERDUN

### TOERISTENINFORMATIE

Maison du tourisme de Verdun, Place de la Nation (tourisme-verdun.com).

Reserveren voor 'Des flammes à la lumière': spectacle-verdun.com

### OVERNACHTEN

- Logis Hôtel Orchidées: enige middelgrote hotel aan de oostkant van Verdun. Landelijk, praktisch gelegen ten opzichte van de route langs de Champs de bataille – 368 Rue Robert Schuman, Verdun (orchidees-hotel.com).
- Château de Labessière: romantische kamers in een 18de-eeuws kasteel 13 km ten zuiden van Verdun, met buitenzwembad, geen tv maar wel wifi; table d'hôte – 9 Rue du Four, Ancemont (chateau-labessiere.fr).
- Camping Les Breuils: opgezet rond een meertje dicht bij het centrum van Verdun en vlak bij de Citadelle Souterraine. Handig uitgangspunt voor het verkennen van de streek (camping-lesbreuils.com).

## METZ

### TOERISTENINFORMATIE

- Office de tourisme metz, 2 Place d'Armes (tourisme-metz.com).
- City Pass met of zonder openbaar vervoer, inclusief toegang tot het Centre Pompidou, stadswandeling met audiogids en kortingsbonnen voor winkels en restaurants. Diverse thematische rondwandelingen met gidsen zijn mogelijk. Behalve met een gids kun je met audiosets (ook in het Nederlands) op pad, of zet de Metz City Pass-app op je smartphone.

### OVERNACHTEN

- Hôtel la Citadelle: in de voormalige citadel van Metz, Metz-MGallery, modern verbouwd viersterrenhotel – 5, Avenue Ney (all.accor.com)
- Hôtel Le Mondon: compacte en comfortabele budgetkamers aan de zuidring, speciaal tarief in parkeergarages op 5–10 minuten lopen; op wandelafstand van centrum en Centre Pompidou – 8 Avenue Foch (hotel-mondon-metz.fr).
- Hotel Les Tuileries: hotel ten zuiden van Metz, landelijk in Féy. Met bar en mediterraan getint restaurant (hotel-lestuileries.com).

### ETEN EN DRINKEN

Onder de noemer Tables de Rabelais is een aantal gastronomische adressen in en rond Metz verzameld die kenmerkende Franse smaak en

flair vertonen, op basis van regionale producten. Aangesloten zijn onder meer L'Epicurien (33 Rue Vigne Saint-Avold), La Fleure de Ly (5 Rue des Piques) en El Théâtris (2 Place de la Comédie). Tot de stadsfavorieten behoort sinds jaar en dag Brasserie des Arts & Métiers, voorheen Flo (2bis Rue Gambetta).

## ACTIVITEITEN

### Winkelen

Metz is een overzichtelijke winkelstad; aan de boetieks en interieurzaken van de Rue Taison alleen al heb je voldoende. Grootschalig zijn de winkelcentra van Muse, bij het Centre Pompidou, en Waves Actisud op 5 km ten zuiden van Metz. Je kunt ook op koopjesjacht voor merkkleding en -schoenen ten noorden van Metz in de Marques Avenue Talange Outlet Mall; Talange (marquesavenue.com).

### Evenement


Fêtes de la Mirabelle – mirabellenfeest, na 15 augustus.

## NANCY

### TOERISTENINFORMATIE

- Nancy tourisme, Place Stanislas (nancy-tourisme.fr).
- Rondleidingen met gids of achtergrondinformatie via je mobiele telefoon: de Nancy City Pass geeft vrij toegang tot musea, openbaar vervoer (in het weekend altijd gratis), gebruik audioguide en korting op fietsverhuur.
- De eerste zondag van de maand zijn de musea gratis toegankelijk. Ruime parkeergelegenheid onder de Cours Léopold, in de Parking Indigo Nancy Leopold.

### OVERNACHTEN

-  Hotel de Guise: monumentale woning bij het Musée Lorrain, gebouwd op de resten van een abdij uit 1600, architectuurelementen uit de tijd van Lodewijk XIII; drie sterren, kamers klassiek, klein, origineel en betaalbaar, de suites ruimer en duurder – 18 Rue de Guise (hoteldeguisse.com).
- Hôtel Revotel Nancy Centre Gare et Congrès: op loopafstand van het centrum en met parkeergelegenheid; dan neem je het gebrek aan sfeer voor lief – 41-43 Rue Raymond Poincaré (revotel-hotel.com).
- Novotel Nancy: strategisch voor doorreizen, dicht bij de snelweg, gratis veilig parkeren, met fijn zwembad en goede keuken; huisdieren toegestaan – 2 Rue du Vair (all.accor.com).



# Bas-Rhin

*De grootste roem en glorie van het noordelijke Elzasdepartement Bas-Rhin straalt af van Straatsburg, ook nog eens de grootste stad van heel Noordoost-Frankrijk. Mystiek vormt de rode draad op en rond de Mont Sainte-Odile, waar Keltische resten zijn te vinden maar ook het leven van de blind geboren Odilia wordt vereerd. Naast een grote historische beladenheid in Bas-Rhin vinden reizigers hier een prachtig en vrij rustig stukje Route des Vins d'Alsace, met minstens zulke mooie wijndorpen, even rijke wijngaarden en zeker zo gastvrije wijnboeren als in het zuidelijke Elzasdepartement. Achter de wijngaarden doemt een groene, bosrijke heuvelrug op, heel uitgestrekt in het noordelijke Vogezepark.*

6

< Vanaf het hooggelegen en tot de verbeelding sprekende Château Haut-Koenigsbourg heb je zicht op de Rijnvallei en de bosrijke Vogezes.





# Belfort en Haute-Saône

*Belfort en omgeving is het enige stukje Elzas dat de Fransen wisten te behouden in de Frans-Duitse Oorlog. Het is daardoor een cultureel overgangsgebied, maar het is ook een geologisch overgangsgebied: de stad ligt in de nauwe doorgang tussen de Vogezes en de Jura.*

*De Haute-Saône is zeker geen begrip bij Nederlanders en Vlamingen. Het grootste deel van het departement is niet echt ingericht voor het toerisme, maar eerder voor de land- en bosbouw. Dat heeft z'n voordelen: toeristenvallen zijn onbekend en de prijzen van de horeca aantrekkelijk.*

*Aan de oostkant loopt het landschap over in de Vogezes met het bijzondere land van de duizend meren. Hier ligt ook het hoogste punt van het departement, de Ballon de Servance (1216 m), en het toeristische hoogtepunt van het departement, de kapel van Le Corbusier in Ronchamp. Aan de zuidrand van de Vogezes ligt Belfort, de grootste stad in de omgeving, met een groots verleden: hier werden in 1870 de Duitsers met succes tegengehouden. Het fort en de oude stad aan de voet van het fort zijn belangrijke toeristische trekpleisters.*

*De rivier de Saône is de levensader van het westen van de Haute-Saône. De scheepvaart bracht vroeger veel welvaart en zorgde voor rijke havensteden. Tegenwoordig is de Saône vooral van toeristisch belang. Varen op de rivier is een perfecte manier om het landschap te verkennen, fietsen over het jaagpad is een andere geschikte manier om dit deel van het departement te leren kennen.*



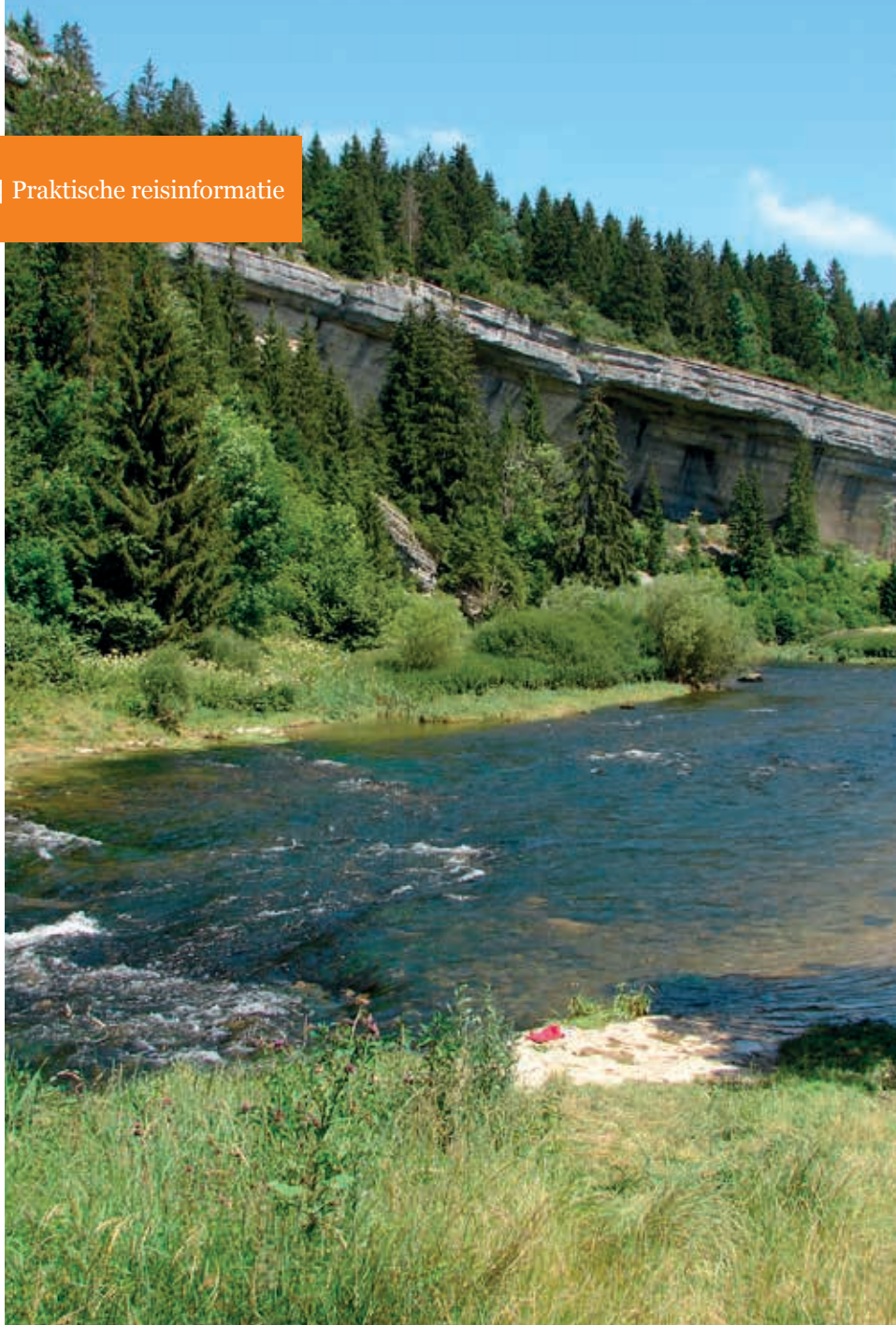


# Doubs

*Toen het departement Doubs in 1790 gevormd werd, waarbij de oude provincie Franche-Comté in drieën werd geknipt, beklagde het bestuur in Besançon zich erover dat het op Besançon na niets dan heide en rotsen had gekregen. Die bestuurders hadden wel een beetje gelijk. De andere echte stad van het departement, Montbéliard, was toen nog niet Frans en hoorde er dus nog niet bij.*

*Voor de toerist is de voornaamste aantrekkingskracht van het departement nog steeds de natuur. Maar liefst 40% bos en een aantal prachtige rivieren: Doubs, Loue, Cusancin, Dessoubre, Lison en Ognon. Het water heeft diepe sporen in het reliëf achtergelaten in de vorm van de steile erosiedalen (combes) en grotten, waarvan de Grotte d'Osselle de voornaamste is. De zuidoostelijke rand wordt gevormd door het Juragebergte dat doorloopt tot de Zwitserse grens. Het hoogste punt is dat van de Mont d'Or (1463 m), vlak bij de grens met Zwitserland. Verder naar het noordwesten wordt het departement steeds vlakker. Tussen al het groen en water liggen in de riviervalleien dorpjes, kastelen en kloosters en de Koninklijke Zoutziederij in Arc-et-Senans staat zelfs op de Werelderfgoedlijst van Unesco.*





## BELANGRIJKE ADRESSEN EN TELEFOONNUMMERS

- ANWB-alarmcentrale, vanuit Frankrijk: 00 31 70 314 14 14 ([anwb.nl/alarmcentrale](http://anwb.nl/alarmcentrale))
- Touring, 00 32 2 286 33 32 ([touring.be](http://touring.be))
- VAB, vanuit Frankrijk 00 32 3 253 65 65 ([vab.be](http://vab.be))
- Nederlandse ambassade in Frankrijk, 7-9 Rue Eblé, 75007 Paris, tel. 01 40 62 33 00 ([nederlandwereldwijd.nl](http://nederlandwereldwijd.nl))
- Belgische ambassade in Frankrijk, 9 Rue de Tilsitt, 75840 Paris, tel. 01 44 09 39 39 en noodnummer 00 33 6 84 53 19 44 ([france.diplomatie.belgium.be](http://france.diplomatie.belgium.be))
- Europees alarmnummer: 112 (gratis)
- Brandweer: 18 (gratis)
- Politie (voor noodgevallen): 17 (gratis)
- SAMU (eerste hulp): 15 (gratis)

### Douane

Voor Nederlanders is een geldig paspoort of een geldig identiteitsbewijs verplicht. Voor Belgen is een geldig identiteitsbewijs of een maximaal vijf jaar verlopen paspoort verplicht. Er gelden geen in- of uitvoerbeperkingen.

### Toeristeninformatie

Aan het eind van de hoofdstukken staan de gegevens van de departementale toeristenbureaus.

- Heel Frankrijk: Atout France – Frans Bureau voor Toerisme ([france.fr/nl](http://france.fr/nl))
- Lotharingen: [explore-grandest.com](http://explore-grandest.com)
- Elzas (Bas-Rhin en Haut-Rhin): [visit.alsace](http://visit.alsace)
- Bourgogne-Franche-Comté (Territoire de Belfort, Haute-Saône, Doubs en Jura): [montagnes-du-jura.fr](http://montagnes-du-jura.fr)
- Greeters: op stap met locals (tijdig reserveren) – in Metz, Mulhouse, Nancy, Sélestat en Vallée de Munster ([greeters.fr](http://greeters.fr))

## REIZEN NAAR ELZAS, VOGEZEN, JURA

### Auto

- [bison-fute.gouv.fr](http://bison-fute.gouv.fr): geeft info over de toestand op de wegen in Frankrijk.
- In Lotharingen en de Elzas zijn de belangrijke N-wegen grotendeels vierbaans en kruisingvrij.
- De maximumsnelheid op autosnelwegen is 130 km/u, tenzij anders aangegeven. Op de belangrijkste route in deze gids, de A31, is deze 110 km/u of nog lager. Op overige wegen buiten de bebouwde kom is de maximumsnelheid 80 km/u, tenzij anders aangegeven. Binnen de bebouwde kom is de maximumsnelheid 50 km/u, tenzij anders aangegeven.